

АРАБЫН УЛС ТӨРИЙН СЭТГЭЛГЭЭ

А. ЖАМБАЛ

ШУА-ийн Философи, Эрхийн Хүрээлэнгийн

Эрдэм шинжилгээний ажилтан

(Arab Political Thought- Арабская Политическая мысль)- өөрсдийгөө <<аль-араб>>- <<даянч, аглаг суугч>>(оросоор- пустынный) гэж нэрлэдэг семит угсааны арабуудын дундад зууны үеийн соёл, иргэншил, төрт ёсны түүхэн явцад үүсэн боловсорч уламжлагдсан улс төрийн үзэл санаа, номлол, шашны улс төрийн сургаалын цогц нийлбэрийг нэрлэж илэрхийлсэн ойлголт. Арабын улс төрийн сэтгэлгээ, арабын философи, эсвэл арабын соёл гэсэн ойлголтын утга агуулга болзвол, харьцангуй бөгөөд учир нь тэдгээр сэтгэлгээ, соёлыг зөвхөн арабууд төдийгүй Дундад зуунд Арабын Халифат гүрний ноёрхол дор оршиж байсан бусад улс орны ард түмнүүд ч хамтран бүтээлцэж чухал хувь нэмэр оруулжээ. Арабын философи, улс төрийн сэтгэлгээний бүтээлүүд нэгдмэл араб хэлээр бичигдсэн тул тэдгээрийг заримдаа араб хэлээрх философи, араб хэлээрх нийгэм-улс төрийн сургаал гэж нэрлэдэг.

Арабууд Араб орон (Arabia- Аравия) гэж нэрлэгддэг Арабын хойг буюу Өмнөд Азийн баруун хэсэг, Хойт Африк дахь одоогийн Саудын Араб, Кувейт, Катар, Оман, Йемен, Иордан, Арабын Нэгдсэн Эмират Улсын нутаг дэвсгэрийг бүхэлд нь, Сири, Иракийн зарим хэсгийг багтаасанЕвроазийн өргөн уудам нутагт нийтийн он тооллын өмнөх хоёр дахь мянганаас овог аймгийн зохион байгуулалтаар тархай бутархай оршин сууж ирснийг ислам шашныг үндэслэгч зөнч мэргэн Мухаммад VI зууны сүүлч, VII зууны эхний гучаад жилд өөрийн хамтран зүтгэгчдийн хамт цэрэг-улс төр, шашны үйл ажиллагаагаараа нэгтгэн Арабын халифат улсыг байгуулан бэхжүүлжээ. Халифат төр улс богино хугацаанд хүчирхэгжин Хойт Африк, Дундад Ази, Ар Кавказын ард түмэн, Испанийг эзлэн эрхшээж зургаан зуун жил орчим оршин тогтжээ. Халифат гүрний дотоод гадаад амьдралын улс төр, хууль эрх зүй, нийгэм-эдийн засаг, соёл, шашны олон талтай үзэгдэл, үйл явц нь арабын нийгэм-улс төрийн болон философи, эрх зүйн сэтгэлгээний үүсэл тэрлэл, хөгжилд шимтэй хөрс суурь болсон байна. Үүний дээр Арабын халифат төрийн эрх баригчид эртний Грек, Ромын хөгжингүй соёл, философи, нийгэм-улс төрийн сэтгэлгээ, мэдлэгийн баялаг өв санг уламжлан авч тэдгээрийн үндсэн дээр шинжлэх ухаан, урлаг, утга зохиол, уран барилга, ер оюуны соёлыг эрхэмлэн хөгжүүлэхэд ихээхэн анхаарч байв. Энэ нь арабын философи, нийгэм-улс төрийн сэтгэлгээний хөгжилд чухлаар нөлөөлжээ.

Арабын улс төрийн сэтгэлгээний үүсэл хөгжил нь ислам шашны үүсэл, дэлгэрэлт, ялангуяа түүний нийгэм, улс төрийн номлол, сургаалтай холбоотой. Гэхдээ арабын улс

төрийн сэтгэлгээ ба ислам шашны улс төрийн сэтгэлгээ хоорондоо багагүй ялгаатай, хоёр дахь нь эхнийхээсээ агуулга, багтаамж, хүрээ тархцаараа өргөн, зөвхөн арабууд ба Халифат гүрний харьяанд байсан орнууд төдийгүй ер ислам шашин дэлгэрсэн бусад улс орны сэтгэгч мэргэдийн бүтээл туурвилыг ч өөртөө багтааж агуулна.

Арабын улс төрийн сэтгэлгээний сонгодог төлөөлөгч бол Аль-Фараби, Ибн Рушд, Ибн-Халдун нар болно. Аль-Фараби одоогийн Казахстаны нутаг Сыр-Дария мөрний орчим төрсөн, 870-950 онд аж төрж, туурвин бүтээсэн, тухайн үеийн байгаль шинжлэл, философи, нийгэм-улс төр, хүмүүнлэгийн ухааны мэдлэгт нэвтэрсэн агуу их эрдэмтэн, сэтгэгч, <<арабуудын анхны гүн ухаантан>> гэж алдаршсан, Аристотелийн бүтээлүүдийг гүнзгий судлаж тайлбар бичсэн, нийгэм-улс төрийн үзэл сургаал нь томъёологдон туссан гол бүтээл нь <<Буянтай хотын оршин суугчдын үзэл бодолууд>>, <<Төрийн зүтгэлтний онч мэргэн үгс>>, <<Иргэний улс төр>> гэсэн зохиолууд юм. Аль-Фараби улс төрийн мэдлэг ухаан нь ач буянтай засаг захиргааг ямар аргаар хэрхэн зохион байгуулж хэвийн ажиллуулах, хот орны оршин суугчид хэрхэн яаж ач буянтай болж, түүнийгээ яаж эзэмшин хүртэх вэ гэдгийг судална гэж үзээд үлгэр жишээч хот улс бүхий төгс нийгмийн загвар, дүр зургийг боловсруулан гаргахыг зорьжээ. Тэрбээр хүний нийгмийг газар дэлхийн бүх хүн ардыг нэгтгэсэн агуу том нийгэм, аль нэг тодорхой ард түмний буюу дунд зэргийн нийгэм, аль нэг хот орны хүн ард оршин суух бага нийгэм гэж ангилаад төр улс бол тухайн нийгэмд аж төрөн буй хүн ардын ёс суртахууны нийтлэг нэгдэл юм. Тиймээс хүн ард буян ба нүгэл, аз жаргал, хөдөлмөрт хэрхэн яаж ханддагаар нь төр буюу хот улс нь ач буянтай, хамтын, харанхуй бүдүүлэг гэсэн гурван хэв маягтай байна гэжээ. Ач буянтай, үлгэр жишээч төр улс нь эрдэм мэдлэг, нийтийн аз жаргал, сайн сайханд үндэслэж орших ба төр баригчид нь нийгэм нийтийн ашиг тусыг эрхэмлэнэ. Тийм төр улсад: 1. Ухаантан мэргэд ба нэр хүндтэй бусад хүмүүс, 2. Санваартан, яруу найрагчид, хөгжимчид, бичээчид, 3. Тоо бүртгэгч, газар хэмжигч, эмч, зурхайч, 4. Цэрэг дайчид, 5. Өмч хөрөнгөтэй баячууд буюу тариалан, цэцэрлэг эрхлэгчид, худалдаачид гэсэн нийт таван давхраа, бүлэг оршин суудаг ажээ. Ач буянтай төр улсын эсрэг хэв маяг бол харанхуй бүдүүлэг төр улс юм. Түүний хүн ардын хоорондын харилцаанд нүгэл, эсрэг тэсрэг эрх ашиг ноёрхоно, эрх баригчид нь ёс суртахуунгүй, мэдлэг чадвар муу, хувийн ашиг тусаа бодож эрхэмлэнэ. Хамтын төр улс нь ач буянтай ба харанхуй бүдүүлэг төр улсын засварын шинж чанартай юм. Эл төр улсын хүн ардын дотор харанхуй бүдүүлэг хүмүүс олонх болж, ач буянтай, эрдэм мэдлэгтэй хүмүүс цөөхөн байх ажээ. Аль-Фарабигийн улс төрийн үзэл санаанд Платоны улс төрийн сургаалын нөлөө ажиглагддаг.

Ибн-Рушд 1126-1198 онд аж төрж туурвин бүтээсэн, Европ дахинд Авверрээс гэж алдаршсан бөгөөд түүний философи, нийгэм-улс төрийн үзэл сургаалын үндэс нь

<<хоёр үнэний >> онол юм. Тэрбээр үүний дагуу бодит байдлыг танин мэдэх философийн ба шашны гэсэн хоёр үнэн байдаг, жирийн олон түмэн мэдлэгийг зөвхөн шашны сургаалын хэлбэрээр олж эзэмшинэ, философийн үнэн зөвхөн эрдэмтэн мэргэдэд хүртээлтэй, шашин хэдийгээр улс төрийн урлаг болоод үлгэр жишээч, төгс төгөлдөр төрд хэрэгтэй боловч нийгмийн амьдрал, төр улсыг эрдэм мэдлэгийн үндсэн дээр зохион байгуулж, төрийн эрх мэдлийг шашны төлөөлөгчдөд олгохгүй байж болно гэж үзжээ. Хүмүүс оюун ухаан, бие бялдар, чадвараараа төрөлхийн тэгш бус байдаг учраас нийгэм янз бүрийн анги, давхраа, бүлэгт хуваагдах нь жам ёсны юм. Хэдийгээр тийм боловч нийгэмд нийтлэг эрх ашиг, зорилго бий бөгөөд тэдгээрийг хэрэгжүүлэн хангах хэрэгцээ шаардлагаар төр бий болж байгуулагдана. Үлгэр жишээч төгс төр нь хүмүүсийн хамтын нийтлэг, нийгэмлэг болж сайн үйл ба эрдэм мэдлэгт үндэслэж зохион байгуулагдах ёстой, төр улсад нийгмийн ажил үүрэг ба хөдөлмөрийг хуваарилах хэрэгтэй., тэр нь хүмүүс, анги давхраа, бүлгүүдийн хоорондын харилцан туслалцаа ба бие биеэсээ харилцан хамааралтай байх явдлыг хангана. Төр улсад шашны зүтгэлтнүүдийн ноёрхлыг тогтоож болохгүй, төрийн дээд эрх мэдлийг ач буянтай, мэргэн ухаантай иргэдийн сонгосон эрх баригч хэрэгжүүлбэл зохно, төр шударга, төрөлжин салбарласан хуулийн тогтолцоонд тулгуурлах ёстой. Төр улсад шашин шүтлэг хэрэгтэй бөгөөд тэр нь өдөр тутам биеийн хөдөлмөр эрхэлдэг өргөн олон түмний оюун санааны хэрэгцээг хангана.

Дундад зууны арабын улс төрийн сэтгэлгээний хөгжилд арабын гарамгай эрдэмтэн сэтгэгч Ибн-Халдун (1332-1406) томоохон хувь нэмэр оруулжээ. Түүний гол бүтээл бол гурван боть <<Их түүх>>(<<Сургамжтай үлгэр жишээний шаштир ном>>), <<Мукаддима>> буюу <<Удиртгал >> болно. Ибн-Халдун нийгэм ба төрийг хооронд нь ялган авч үзээд тэдгээр тус бүрийн үүсэл, хөгжил, уналт задралын жам ёс, үе шатуудыг шинжлэн илэрхийлэх зорилт тавьжээ. Түүний улс төрийн сургаалийн чухал онцлог, ололт бол тэрбээр төрийн асуудлыг санаалаг загвараар, онолын үүднээс төдийгүй тухайн үеийн мусульманы төр улсуудын түүх, бодит байдлын жишээ баримтаар авч үзэж түүх, философи, социологийн аспектээр нэгтгэн дүгнэсэн явдал болно.

Ибн-Халдун хүмүүс өөрсдийн аж амьдрал, оршин тогтнолынхоо хэрэгцээг тус тусдаа ганцаарчилсан байдлаар хангаж чадахгүй тул хамтарч, хөдөлмөрөө хуваарилах замаар хангах, бас өөрсдийгөө гадны аюулаас хамтарч хамгаалах, түүнчлэн хүмүүс өөрсдийнхөө угийн түрэмгий шинж чанарын элдэв илрэлээс бие биеэ хамтарч урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хамтын амьдралын зохион байгуулалттай хэлбэр болгож нийгмийг үүсгэн байгуулж нэгдэн нийлсэн гэжээ. Нийгэмд хүрээлэн буй байгаль орчин, түүний уур амьсгал, соёл, шашин нөлөөтэй байх боловч аж ахуйн хэлбэр, үйлдвэрлэлийн арга, хэрэгсэл шийдвэрлэгч үүрэгтэй болно. Үүний дагуу нийгэм бүдүүлэг буюу

<<хөдөөгийн>>, иргэншил буюу <<хотын>> төлөв байдал бүхий хоёр үе шатыг дамжин хөгжинө. Эхний үед хүмүүс зөвхөн тариалан ба мал аж ахуй эрхэлнэ, хүмүүс энэ үед хэрэгцээнээсээ илүү зүйл үйлдвэрлэж чадахгүй, амьдрал ахуй нь адил тэгш байна. Хоёр дахь шатад гар урлал, худалдаа, шинжлэх ухаан, урлаг бий болж хөгжинө, хөдөлмөрийн хуваарь гарч илүү бүтээгдэхүүн буюу баялаг үйлдвэрлэгдэнэ, түүгээр нийгэмд баян ядуугийн ялгаа, тэгш бус байдал гарна, чухам үүгээр нөхцөлдөж төр бий болох бөгөөд түүний зорилго, мөн чанар нь илүү бүтээгдэхүүн бүхий баялагийг нийгмийн тодорхой хэсэг нь хувьдаа эзэмшиж өмчилсөн хувийн өмчийг хамгаалах явдал болно. Нийгмийн хөгжлийн эхний бүдүүлэг буюу <<хөдөөгийн>> төлөв байдлын шатад хүмүүс цусан төрлийн харилцаагаар тэгш байдлаар аж төрнө, тэднийг овгийн ахлагч элдэв хүч албадлагагүйгээр удирдаж зохион байгуулна.

Эдийн засгийн үндэс шалтгаанаар болон нийгмийг засаглан захирах хэрэгцээ шаардлагаар бий болсон төр цаашдаа үүрэг, үйл ажиллагаагаа эдгээр чиглэлээр улам хүчтэй болгож татвар хураах төдийгүй худалдаа арилжаанд хөндлөнгөөс оролцож бараа бүтээгдэхүүнийг хүч албадлагаар хамгийн хямд үнээр худалдан авч эргүүлээд хамгийн өндөр үнээр худалдаж зах зээл, эдийн засгийг уналтад оруулна, энэ нь эргээд төр өөрөө хүч суларч нурахад хүргэнэ. Төр яваандаа анх тулгуурлаж үүссэн нийгмийн бааз сууринаасаа хөндийрч хөлсний хүч буюу үүсмэл, зохиомол бүлэгт тулгуурлах ба тэр нь бат найдвартай биш учраас төр суларч унах бас нэг шалтгаан болно.

Ибн-Халдун тийнхүү аливаа төр урт удаан хугацаагаар бат бэх, тогтвортой оршин тогтож чадахгүй, үүсэл төлөвшил, хөгжил цэцэглэлт, доройтол уналт гэсэн гурван үе шатыг давтамжаар дамжин солигдоно. Эл давтамж 120 жилд нэг удаа тохиолдох бөгөөд тэр нь тухайн төр засгийг барьж хаанчилсан удамынхны гурван үеийнхний амьдралын хугацаатай тохирч холбогдоно. Аливаа төр засаг 120 жилийн настай байдаг нь дотоод шалтгаанаараа төр барьсан удамынхны гурван үеийнхний ёс суртахуун, эрхэмлэл, аж төрөх ёсны шинж чанар, төлөв байдлын уруудалт, эвдрэлтэй нягт холбоотой. Эхний үеийнхэн даруу төлөв, хоорондоо эв нэгдэлтэй, тэгш байдалтай байна, хоёр дахь үеийнхэн хээнцэр тансаг, эрх танхи, хоорондоо тэгш бус, дайсагнасан харилцаатай, тэгсэн хэрнээ аймхай, өөрөө өөрийгөө хамгаалах чадваргүй тул хөлсний арми, хамгаалагчтай байна, гурав дахь үеийнхэн ёс суртахуун, амьдрал үйл ажиллагаагаараа бүрэн доройтон мөхснөөр төр улс мөн задарч жижиг хэсгүүдэд хуваагдна, эсвэл гадны төр улсуудад эзлэгдэж мөхнө. Тухайн төр улсын оршин тогтнолын давтамжит хугацаа дотроо таван шаттай. Эхний шатад төр үүсэхээс өмнөх үе шувтарч хүч албадлагад тулгуурласан засаг захиргаа бий болно, хоёр дахь шатад эрх баригч анх өөрт нь засгийн эрхэнд гарахад туслан дэмжсэн хамтран зүтгэгчдээ хэрцгийлэн дарж эрх мэдлийг гартаа авч ганцаар захирна, гурав дахь

шатад төр улс тогтвортой, тайван, дэг журамтай, хөгжил цэцэглэлттэй болно, дөрөв дэх шатад эрх баригч сөрөг хүчнийхнийг хүч хэрэглэж хэрцгийлэн дарж хатуу хахир дэглэм тогтооно, тав дахь шатад төр улс уруудан доройтож мөхнө.

Ибн-Халдун хаант засгийг явуулж буй улс төрийн бодлого, үйл ажиллагаа, шашин, захирах захирагдах харилцаагаар нь гурван хэлбэрээр ангилжээ. Эхнийх нь <<жам ёсны>> хаант засаг бөгөөд тэр нь хэрцгий дарангуй төртэй, зөвхөн эрх баригчдын ашиг сонирхолыг хамгаалж биелүүлдэг, хүчирхийлэлд тулгуурладаг. Хоёр дахь хэлбэр нь <<улс төрийн хаант засаг>> бөгөөд түүний төр нь улс төрийн ухаалаг бодлого явуулна, харьяат ардын аж амьдралын эрх ашгийг хамгаална, гэхдээ бодлого, үйл ажиллагаа нь шашны үнэт зүйл, эрхэмлэлтэй холбоогүй байдаг дутагдалтай. Гурав дахь хэлбэр нь <<халифат>> төр засаг бөгөөд тэр нь шашин шүтлэг, нийгэм, нийтийн тайван байдал, дэг журмыг хамгаалан хангана, ийм нөхцөлд мусульманчууд өөрийн эзэн хаантай байна. Ер эдгээр гурваас хамгийн үлгэр жишээч, төгс төгөлдөр нь шашин төрийн дээд эрх мэдлийг хослон барьсан <<халифат>> төр болно.

Дундад зууны арабын улс төрийн сэтгэлгээ Ибн-Халдуны улс төрийн онол, сургаалаар хөгжлийнхөө оргил оройдоо хүрсэн бөгөөд түүнээс цааш ахиж хөгжөөгүй, үндсэндээ зогссон, энэ нь арабын орнууд Туркийн байлдан дагууллаар Османы эзэнт гүрний ноёрхол дор урт удаан оршсон, энэ үед мэдлэг ухаан, нийгэм-улс төрийн сэтгэлгээ эзэнт гүрний бодлого, ноёрхлыг хамгаалж илэрхийлсэн шашны номлолтон, сүм хийдийн явцуу бүлэгүүдийн нөлөөнд орж хумигдсантай холбоотой байв.

Утга зохиол:

- IPSA Encyclopedia, Kurian (eds) Encyclopedia (2010)
- Abu-Rabi, Ibrahim. Contemporary Arab Thought: Studies in Post 1967 Arab Intellectual History. London: Pluto, 2004
- Browsers, Michaele. Democracy and Civil Society in Arab Political Thought: Truncultural Possibilities. Syracuse.N.Y. Syracuse University Press, 2006
- Бартольд В.В. Работы по истории ислама и Арабского халифата. М., Восточная литература, 2002
- Беляев Е.А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. М., 1996
- Григорян С.Н. Средневековая философия народов ближнего и Среднего Востока. М.,1966
- Туманян Т.Г. Философия идеальной власти. Политические концепции средневекового ислама. Санкт-Петербург, 2009
- Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. IX-XIV вв. Составители: С. Н. Григорян и А.В. Сагадеев. М.,1961

- Левин З.И. Развитие арабской общественной мысли (О некоторых течениях после второй мировой вайны). М.,1984
- Фролова Е.А. История арабо-исламской философий. М., 1995